

LEÁNY- ÉS LEGÉNYÉLET, PÁRVÁLASZTÁS FÜZESGYARMATON A HUSZADIK SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

– B. Szűcs Irén –

A születéstől a házasságkötésig terjedő nagyobb életszakasz sok szempontból legfontosabb periódusának tekinthető az a néhány év, ami a parasztfiatalok életében a nagylánnyá, legénnyé válással kezdődött és a családalapítással zárult. Ezen időszakban intenzíven ismerték meg és sajátították el a hagyományokat, szokásokat, a közösség elvárásait szabta erkölcsi és viselkedési normákat. Mindez történhetett észrevétlenül, de akár tudatos tanítás eredményeként is. A fő cél az volt, hogy a gyermekkorból kinőtt fiatal rendelkezzen azzal a tudással, ami képessé teszi őt arra, hogy a közösség teljes értékű felnőtt tagjává váljon.

Füzesgyarmaton, a Nagysárrét e jelentős településén a hagyományörzésben meghatározó fontosságú volt a lakosság feltételezhetően kontinuos volta¹, mely a legtöbb hasonló földrajzi adottságú, hasonló történelmi viharokat átélte sárréti községről, városról elmondható. A zárt táji kapcsolatrendszernek, melyre BENCSIK János irányította a figyelmet hét, Szeghalom vonzáskörzetébe tartozó település 1790 és 1828 közötti házassági kapcsolatait vizsgálva, kimutatva az endogám házasságok túlsúlyát, szintén igen lényeges szerepe volt. Exogám házasságok esetében is csak a többé-kevésbé szomszédos sárréti és bihari falvak jöhettek szóba². A füzesgyarmati népelektutató eddig főként a jeles napi szokásokat tárta fel³, de a terhességhez és a kisgyermekkorhoz kötődő hiedelmek és szokások közreadásában is jelentős lépés történt az utóbbi időben. L. Sinkó Rozália dolgozatának párválasztással foglalkozó fejezete témánk szempontjából is különösen értékes⁴.

Dolgozatomban, melynek anyagát az 1980-as évek közepén gyűjtöttem, a 20. század első felére vonatkozó visszaemlékezések alapján a füzesgyarmati leány- és legényélet legjellemzőbb vonásait kívánom megrajzolni, kiemelt figyelmet fordítva a párválasztásra, az udvarlásra.

¹ Kereskényi Miklós, 1989. 453., Gacsári István, 1838.

² Bencsik János, 1985. 123-124.

³ Schwalm Edit, 1975. *Martyin Emilia*, 1989. *Borbíró Lajos*, 1997.

⁴ L. Sinkó Rozália, 1999.

Munkára nevelés

A református családok lányainál a nagylányság küszöbét a konfirmáláson való részvétel jelentette, melyre 12–13 éves korban került sor. Ezen ünnepi alkalomra új ruhát, új cipőt kaptak, s a későbbiekben mindegyik család anyagi körülményeitől függően igyekezett felruházni gyermekeit. Ekkortól kezdték el komolyabban gyűjtögetni a stafirungot. Elkészítésében (pl. réklik, párnahuzatok hímzése, házivásznak szövése stb.) maguk a lányok is közreműködtek. Hat-hét éves kortól a gyermekeket különben is fokozatosan kezdték bevonni a munkába, ügyelve arra, hogy életkoruknak s később mindinkább nemüknek is megfelelő feladatot kapjanak.

„A kicsiknek még olyan tedd oda-vidd oda munkát adtak. Hozzál egy kis izikszárat, vidd ki a szemetet, mondta idesanyám. Mikor már iskolás vótam, legeltettem a libát, átvittem a tejet a szomszédba, bótba mentem. Regina nővérem öt évvel vót idősebb nálam, ő már 10–12 éves korában tésztalevest, paprikáskrumplit főzött. Akárhogy sikerült, mindig megettük. Örültünk, ha megdicsértek bennünket. Rígen a parasztember sokat dógozott, a pénzt meg nagyon megfogta.”

A családban az anya felügyelete alá tartoztak a lányok. Ő tanítgatta azokra a nőies munkákra őket, melyek maradéktalan elvégzését elvárja majd tőlük leendő családjuk.

„Legfontosabb vót a kenyérsütés, mert enni kellett. Sokat kinlódtunk, mire szép, magos kenyeret tudtunk sütni. 16–17 éves korra már egy ügyes lány meszelt, mázolt, főzött, mosott. Jaj, de sokszor visszaadta anyám a ruhát, hogy dörgöljem még, mert nem elég fehér. Sokszor a lúg meg a szappan lemarta a kezünkről a bőrt is. Télen hímeztünk, meg fődoztuk az elnyűtt ruhákat, nyáron mentünk kapálni, meg marokszedőnek. Amikor meg nem vót dógunk, a kisebbeket pesztráltuk. Sose unatkoztunk”.

A lányokat a közösség hamarabb is vette felnőtt számba, mint a fiúkat. A fiúk az apa, esetleg egy jóval idősebb báty irányításával sajátították el az állatok gondozásához, ellátásához, a föld megműveléséhez szükséges ismereteket.

„Ment az könnyen. Ha nem iskolába vótunk, akkor ott vótunk az istállóban vagy kinn a földéken. Régen nem tanultak sokáig a parasztygyerekek, kijárták a négy elemít vagy hatot, oszt jól van. Azért arra törekedtek a szüleim, hogy rendesen tudjak írni-olvasni, de azért sokszor elkérték a tanító bácsitól krumpliszedéskor, kukoricatorészkor” – emlékezett vissza az egyik idős férfi.

„Az a legény, aki tud kaszálni!” – mondták sommásan. A sokszor sanyarú és kiszámíthatatlan, bizonytalan létfeltételek eredményezték a parasztságnál – rétegenként különbözőképpen ugyan – a munkaközpontú értékrend kialakulását, *„a munka mindennél előbbre való vót”*. A játék, a szórakozás is csak a munka után következhetett.

Füzesgyarmati család, 1910. (Sárréti Múzeum, lelt. sz.: Td. 82.28.1.)

Gyermekek, 1930. (Sárréti Múzeum, lelt. sz.: Td. 82.168.1.)

A párválasztás szempontjai

A párválasztást a falusi-paraszti társadalomban olyan, hosszú idők alatt kialakult köztötségek szabályozták, amelyek jórészt megakadályozták a fiatalok szabad akaratának, vonzalmának érvényesülését. A döntés joga általában a szülőket illette meg.

Nemcsak Füzesgyarmat, de sok más alföldi település esetében is érvényes volt az a szokás, hogy a legények csak a katonaidő letöltése után házasodhattak. Előtte is sor kerülhetett ugyan udvarlásra, de esküvőre csak ritkán, ha például a lány teherbe esett, vagy a szülők félték a jónak ígérkező, vagyonos jelölt elszalasztása miatt.

Így a férfiak esetében a házasságkötésre leggyakrabban a 25–30. életévben került sor, míg a lányok 16–22 év körüliek voltak. A 6–8 éves korkülönbséget természetesnek, sőt kívánatosnak tartották. A század első felében a férj többnyire valóban ura volt feleségének és a kellő korkülönbség csak növelte tekintélyét.

„Előfordult, hogy az olyan kardos menyecskéknek a pipogya urát gúnyolták: Na, kendnél is az asszony hordja a kalapot! – mondták. Nem sokra becsülték az olyan embert. Még a többi asszony is megvetette. Megszokták azt rígen, hogy míg otthon vótak, az apjuk parancsolt, utána meg az uruk.”

A lányok a 16. év táján léptek be az eladólányok sorába. *„A szegényebb lányoknak később udvaroltak, mert azt nem tudták úgy ruházni.”* Amelyik lány 4–5 éven belül nem ment férjhez, arra már könnyen rámondták, hogy *vinlány*, különösen a század első évtizedeiben. Közeledve napjainkhoz a vénlányság, öreglegénység korhatára kitolódik.

„16 évesen firhe ment, 20 felett már vinlány vót. Most kísőbb mennek firhe, aki tanul, annak nem is érdemes. Ma sokan dógoznak a lányok közül, azoknak nem sürgős, el tudják tartani magukat.”

Ma a 30–40 éves nőkre mondják, hogy vénlány, a 40 feletti férfiakra, hogy *öreglegény*. Akik nem alapítottak idejében családot, azokat lenézte a közösség. Úgy vélték, jellemhiba vagy az esetlegesen meglévő testi, esztétikai fogyatékoság lehet az oka, hogy ilyen szerencsétlenül alakult az életük. Az ilyen személyek kimaradtak a hagyományos szórakozási formákból. A vénlányok köztes társadalmi helyzete olyan külsőségekben is megnyilvánult, mint az öltözet, hajviselet, ami átmenetet képezett a lányok és a menyecskék között.

A házasodás területi korlátai az 1920–30-as évekig elég erősen éltek. Ez a 'hasonló a hasonlóval házasodjon' alapelv uralkodó voltára utal, ami a vagyon, a vallási és nemzeti-ségi hovatartozás, a foglalkozás tekintetében is érvényesült. Visszatérve a párválasztás térbeli korlátozásához, elmondhatjuk, ha nem is túl gyakran, de előfordult távolabbi helyekről (pl. Szeghalom, Bucsa, Biharnagybajom) történő házasodás, bár az ilyen esetekről általában nem volt túl hízelgő a tágabb környezet véleménye: *„Arra azt mondták: Na, ez se talált szart helybe, elment fosért a szomszédba. Ez sokszor be is vált.”* Az endogámiának élt egy sajátos formája is Füzesgyarmaton:

„Az én időmben már nem volt meg, de hallottam róla, hogy Kisgyarmatról nem mehetek át udvarolni Nagygyarmatra, meg fordítva. A község közepin megy egy csatorna, az Ér, az vót a túl a gát, ez meg az inneni gát. Aki átment udvarolni, azt ólmosbotokkal vertik meg az ottani legények. Fíltette mindegyik rísz a maga lányait.”

Az emlékezet szerint nagyjából az 1930-as évekig tartották tiszteletben ezt a ma már csak értelmetlen torzsalkodásként, virtuskodásként emlegetett szokást, aminek valójában több évszázadra visszanyúló gyökerei vannak. KARÁCSONYI János említi Füzesgyarmat leírása kapcsán, hogy „a XV. században a földesurak 2 részre osztották Gyarmatot. A községen ma is keresztül vonuló értől nyugatra eső részt Nagy-Gyarmatnak, a keletre, Pázmány felé eső részt Kis-Gyarmatnak hívták.”⁵

A vallási endogámia gyakorlatára is bőven találunk adatokat. A füzesgyarmati lakosság zöme református, hiszen az 1730-as évektől induló nagyarányú telepítések során az összeütközések elkerülése érdekében az Alföld több helységébe igyekeztek egy vallású és egy nyelvű jobbágycsoportokat költöztetni. A katolikus lakosságot a vagyonosabb réteg képviselte. A reformátusokra is, de főként a katolikusokra volt jellemző, hogy egymás között házasodtak.

„Katolikus ritkán házasodott össze reformátussal, akik mégis, azok reverzálist kötöttek. A pap előtt nyilatkoztak, hogy a születendő fiú az apa vallását, a lány az anyját örökli majd. Egyik egyház sem engedte át a másiknak szívesen a híveit.” Az általam megkérdezettek többségének a véleménye szerint „a gyarmati reformátusok nem voltak olyan vallásosak, de a katolikusok nagyon vallásosan éltek. Az úri családok, inkább ők vótak katolikusok, azok annyira ragaszkodtak a valláshoz, hogy ők csak olyan párt is választottak maguknak. Még a cselédteől is megkérdezték, hogy milyen vallású, ha nem katolikus volt, nem vették fel.”

A jobb módú unitárius gazdák is inkább csak egymás közt házasodtak.

A paraszti rétegek között fennálló vagyoni és rangkülönbség szintén meghatározó erejű tényezőként jött számításba a párválasztásnál. Itt is élt az az országszerte ismert mondás, hogy „guba a gubához, suba a subához.” A földdel bíró családok vigyáztak arra, hogy azonos körülmények között élőkkel kössenek házasságot.

„Mind csak a maga fajtáját szerette, nem nagyon ment paraszthoz az iparoslány sem, mert az feljebbvalónak képzelte magát, a parasztok is külön-külön vótak, kinek mennyi vagyona vót.” „Inkább a szülők határozták meg azt (tudniillik a párválasztást). Vót, hogy a lány nem akart hozzámenni, de csak erőltették. Gyűjtöttek a vagyont. A vagyonos embernek 300 hold földje is vót, az mán nem kötötte össze magát egy 60 holdassal.”

⁵ Karácsonyi János, 1896. 116.

Fiatallányok
(Sárréti Múzeum, lelt. sz.: Td. 82.168.1.)

Füzesgyarmati leány
(Sárréti Múzeum, lelt. sz.: F 4155)

A 20–30 holddal rendelkező kiscgazdák nem szívesen kerültek házassági kapcsolat révén rokonságba olyan családokkal, akik csak pár holdat mondhattak magukénak. A felesföldet művelők pedig a napszámos embereknél tartották magukat többre. A jobb megélhetést biztosító föld megszerzése érdekében nemigen törődtek a fiatalok érzelmeivel. „A juss számított, nem a szerelem, de ha nagyon szerették egymást, azért valahogy csak összekerültek.” A szülői akarattal ellenkező fiataloknak néha a kitagadás lett a sorsa, ami azt jelentette, hogy el kellett otthonról menniük, és az örökségből sem részesültek. A kitagadás, noha szokás szerint végérvényesnek számított, mégis előfordult, hogy az első unoka megszületése feloldotta a gyűlölséget.

„A feleségem nagyanyja egy szolgálégényhez ment hozzá, pedig egész gazdag család voltak. A falunak egy kicsi kunyhójában laktak, de mikor megszületett az unoka, akkor visszahívták a gyerekeket, de addig semmilyen támogatást nem kaptak a szülőktől.”

A rokonházassággal járó vérfertőzést nagy bűnnek tartották, gazdacsaládoknál egyik esetben mégis előfordult, hogy már kiskoruktól úgy nevelték, miszerint valamelyik unokatestvére veszi majd el. Az ilyen házasságok indítéka a vagyon egybenmaradása volt.

A megfelelő házastárs kiválasztásában közrejátszott az adott család jó hírneve is. A léha, részegeskedésre, lopásra hajlamos családokat, legényeket megvetették.

„Mondták a lányoknak, ha olyan iszákos legényhez húztak: ne menj hozzá, mert a részegeskedés az megmarad, az a vízibe van. A lopásról is ezt mondták. Híre terjedt annak is, ha valaki dologkerülő vót. Az olyat nem szerették a tisztességes emberek, annak csak olyan vót a barátja, mint ő maga.”

Egy másik vélemény szerint: „Minden számított, az is, hogyan níztek ki, az is, hogy dógos, tisztességes-e. Aki rendes lány vót, az tisztességes férjet is kapott.”

A lányokkal, legényekkel kapcsolatos esztétikai jellegű elvárások jórészt eltérnek a mai kor szépségideáljától. E tekintetben is a munkabírást, az erősséget kifejező izmos testalkat, piros-barna kerek arc számított szépnek. Kétségtelen, hogy a külső jegyek a párválasztásnál gyakran háttérbe szorultak. „Níztek az arcát, hogy jóképű legyen, izlés dóga vót. Azt is mondták, hogy minden szípség, a jószág, meg ha egy férfi egy fokkal szebb az ördögénél, akkor az mán elfogadható.” Egyéb általánosan elvárt tulajdonság volt még a férfiakkal kapcsolatban a táncra, dalolásra való hajlam, lányok, menyecskek esetében pedig a jó kedély, beszédesség. Egy-egy családban a lányok helyes viselkedésére, annak már idejekorán történő elsajátítására mindig nagyobb gondot fordítottak, mint a fiúk esetében. „Rendesen, tartózkodóan kellett nekik viselkedni, a lányokat erre már kiskoruktól kezdve tanították.” A lányok nevelésére a szigorúság volt leginkább a jellemző, így próbálták az anyák elkerülni azt a szégyent, amit egy megesett lány jelentett a családnak. A lányt naplemente után már nem engedte ki az anyja a kapun, „estefelé hazafelé” – mondták.

Párválasztási alkalmak

Falun ismerkedésre a közös szórakozás (vasárnapi játék, sétálás, tánciskola, bál stb.) és a közös munkaalkalmak (kenderdörzsölő, aratás, kukoricafosztó, tollfosztó stb.) nyújtottak lehetőséget. A fonóknak kiemelkedő szerepük volt e téren. Nem hanyagolhatók el az olyan családi események sem, mint a lakodalom, keresztelő, névnap, disznótör, amelyek szintén jó alkalmat kínáltak a párválasztásra.

Tavasztól őszig, amikor a mezőgazdasági munkák engedték, vasárnaponként szívesen gyűltek össze a fiatalabb lányok és a *siheder* legények, hogy kint játsszanak a gyepen.

„Vót, hogy húszan-harmincan is összejöttünk a Naggyepenen, és ott cicáztunk. Vegyesen vótunk fiúk, lányok. Párba álltunk, vót egy kapitány, aki elkiáltotta magát, hogy: – Cica, cicc! Erre a hátsó párok előre szaladtak, a többiek is futottak, és akit elkapott a kapitány, következőleg az mondta, hogy: – Cica, cicc! Aztán újra kezdődött az egész játék.”

15–16 éves fiatalok jártak a labdázóba. A labdajátékok egész sorát ismerték és játszották, egyik közkedvelt mondókájuk így hangzott:

*Egy előre,
Két kettőre,
Három hatra,
Hat kilencre,
Üsd ki tízre,*

*Veres király,
Vak Peti,
Hátba ütlek,
Szaladj ki!*

Míg a lányok labdáztek, addig a fiúk szőlőtökéből faragott golyóval tekéztek. Ez a játék nagy ügyességet kívánt, nem is bánták, ha erejüket, bátorságukat fitogtathatták a lányok előtt. Különösen az 1930-as évek végéig örvendtek nagy népszerűségnek az ilyen jellegű játékok. A fiatalok játszóhelyei a vagyoni állapot szerint elkülönültek.

„A gazdalányok nem játszottak szegínyekkel, oda se jöttek, azoknak megvolt a maguk társasága.” Közkedvelt időtöltésnek számított vasárnapokon, ünnepnapokon a sétálás. „Az nagy divat vót. A Kossuth utcán sétáltunk vasárnap dilutánonként. Valamelyik közel lakó barátnőnknel összejöttünk egy páran, onnan indultunk, de a szülők figyelmeztettek rá, sötétedésre aztán otthon legyünk.”

A sétálás szokásos útvonala a piactértől a községházáig tartott. Az ünneplőbe öltözött lányok látványos felvonulása szemet gyönyörködtető látvány volt kiváltképp az őket mustrálgató legények számára, akik megpróbálták szóba elegyedni a nekik tetsző lánnyal. Ha szerencséjük volt, még haza is kísérelhették.

Az eddig említett játékok, szórakozások során a lányok és a legények is korcsoportok szerint elkülönültek, a 13–15 éves *süldő* lányok nem vegyültek össze a 16 év feletti *eladó* lányokkal, a 14–17 éves *sihedere*ket pedig nem fogadták be a már kocsmába is el-eljárógató, udvarolgotó idősebb *legény*ek.

Különösen a század első évtizedeiben, de egészen a 40–50-es évekig igen kedvelt volt a fiatalok körében a *bálba járás*. A legnagyobb bálokat húsvétkor, pünkösdkor, szüretkor, karácsonykor rendezték, de igen nevezetes volt a Katalin-bál is. Szüreti bálokat még a 60-as években is tartottak. Az idősebb emberek még ma is elragadtatással, örömmel beszélnek kedves báli emlékeikről. A bálak rendjét szigorú íratlan törvények szabályozták, amelyek egyrészt megerősítették a részt vevők gazdasági-társadalmi helyzet szerinti elkülönülését, másrészt a közösség által kívánatosnak vélt magatartástól, viselkedési formáktól eltérő egyéneket kiközösítették, megbüntették. A kisgazdáknak a Gazdakörben, valamint az Ifjúsági Körben, a törpebirtokosoknak és a napszámosoknak a Munkás Egyetben voltak rendezvényei, az iparosok pedig az Iparos Körbe jártak. A meghívós bálokba szóló meghívót megtiszteltetésnek vették.

Megegyeznek a vélemények abban, hogy nagy szégyennek számított, ha egy lány egyedül merészkedett el a bálba. Általában az anyjuk vagy valamelyik idősebb nőrokon, esetleg szomszédasszony kíséretével illett menni.

„Kísírte a lányt az anyja, egyedül nem mehetett, mert akkor arról mán nem jót mondtak. Vót, aki két-három rokonlányra is vigyázott, lyukcsőszöknek hívták őket. Kísőbb mán a barátnők is elmehettek együtt. A fiúk körbe-körbe sétáltak a bálteremben, mielőtt a tánc megkezdődött volna, nézték, mustrálták a lányokat. Előtte az ivóban vótak, inkább csak zenére jöttek be.”

Az egyedül álldogáló legények csoportját *majomsziget*nek nevezték. Tánc közben senki sem adta szívesen át a választottját, a lekérés miatt „*vérmesebb legények gyakran*

hözöngtek”. Szinte alig akadt bál kisebb-nagyobb verekedés, összetűzés nélkül. Ilyenkor a markosabb legények közül kikerült rendezők kiveztették a rendbontókat, a részvegyeket, hogy intézzék el egymás közt, kinn, az udvaron a dolgot. A legények „*kakaskodása*” félig-meddig természetesnek számított, nem tulajdonítottak neki túl nagy jelentőséget még a szülők sem, hiszen ezzel bátorságukat, erejüket is próbálták bizonyítani az ifjak.

A legnagyobb szégyen, ami egy lányt a bálban érhetett, az a kimuzsikálás volt.

„Ha valamelyik legény megharagudott egy lányra, mert hallott róla valami rosszat, vagy nem úgy viselkedett az a lány, ahogyan illett volna, nem ment el táncolni a fiúval, akkor azt a nótát húzatta, hogy »Magasan száll a daru«, és a lányt kivezette a táncteremből vagy ott hagyta tánc közben.”

Kitáncoltatáskor gyakran húzatták a Rákóczi-indulót is. Ha egy legény vélt vagy valós sérelme miatt ilyen bosszút állt, annak általában az lett a következménye, hogy hónapokig nem mert a lány bálba járni.

Szokás volt éjfélkor *nőválaszt* tartani, amikor is a lánynak azt illett felkérni, akivel a legtöbbször táncolt. A fiatalok egymáshoz való közeledése könnyen megvalósulhatott, mert „*Előbb megismertük egymást a munkában, aztán a tánciskolában, aztán mindig jártunk a bálba.*” A bálból illett hazakísérni a lányt, ezt többnyire még tánc közben megbeszélték a fiatalok. „*Az anyjától kellett megkérdeznünk, hogy hazakísérhetjük-e a lányát, vagy a lány is közvetíthetett, akkor az mondta meg a választ.*” Ha az anyának nem tetszett a legény, akkor kitérő, elutasító feleletet adott. A hazakísérés úgy történt, hogy a fiatal pár elől ment, utánuk az anya, így szemmel tudta tartani őket. A legtöbb vélemény megegyezik abban, hogy nem amiatt kellett kíséretet a lányokat, mert olyan laza lett volna az erkölcsük, hanem a bálók a szülők számára is kellemes kikapcsolódást jelentettek. Az idős emberek többsége sajnálja, hogy a bálók divatja elmúlt. „*Ma a diszkó a mindenük, a régi, szép magyar táncokat meg elhanyagolják a fiatalok.*” – mondják.

Őszi, téli hétvégék kedvelt időtöltése volt az uradalmakban, a tanyákon a *házibál*, hiszen az ottani fiatalság ritkábban járt be szórakozni Füzesgyarmatra. Megbeszélés alapján felváltva tartották lányos házaknál. Ide nem kísérték el a szülők őket, a játéokra, a táncra a háziasszony felügyelt.

Az 1920–30-as évektől főként a fiatalok körében nagy népszerűsége tett szert a *mozi*, ahová egyre inkább ki-ki udvarlójával, barátnőjével ment el.

Érdeemes néhány szót szólnunk a *műkedvelő előadásokról*, hiszen még ma is szeretettel emlegetik GÁLFI Kálmán kántortanítót, aki a színjátszó csoportok betanításában, műsoros rendezvények szervezésében szerzett érdemeket.

„A szórakozás a fiataloknak az vót, hogy vót Gyarmaton egy Ifjusági Kör, én oda jártam. Gálfi kántornak hívták az első vezetőjét, nagyon finomlelkű ember vót. Az iskolába is ő tanított. Úgy összetartotta a fiatalokat! Télen színjátszást tanított velünk, négy hétig tanultunk, aztán előadtuk a Hangya vendéglőben. Mindig olyan sikerünk vót, hogy telve vót a ház. Hát nekünk ez vót a szórakozásunk.”

A színjátszók javarésze a tehetséges parasztfiatalok közül került ki.

Mivel a párválasztásnál lényeges szempont volt a szorgalom, a becsületes munkavégzés, amely adott esetben még a vagyoni hiányát is ellensúlyozhatta némiképp, a közös munkák kiváló alkalmat szolgáltatottak egymás megfigyelésére, jobb megismerésére.

Első helyen kell említenünk a *fonókat*, ahová nem is mindig annyira a munka, mint inkább a szórakozás, a játék, a vidámság kedvéért jártak a fiatalok. A hagyományos paraszti életformában a fonók évszázadokon át igen lényeges szerepet tölthettek be: a nagyrészt önellátó háztartásokban biztosították a szövéshez szükséges fonalat, egyben a téli esték népszerű szórakozási alkalmának számítottak. Az egyházi szervek és a világi hatóságok egyaránt elítélték, sőt üldözték a fonókat, mondván, a nép bujálkodásának fő színhelyei, holott a népi erkölcs ott is szigorú mértékkel ítélte meg a lányok, legények viselkedését.

Füzesgyarmaton az emlékezet szerint vegyes fonók léteztek, vagyis a lányok, asszonyok együtt dolgoztak.

„Az idősebb asszonyok figyelték a fiatalokat, ha valaki nem úgy viselkedett, ahogy illett, arra rászóltak, de nem sok lány jutott el odáig.”

Álljon itt egy idős férfi igen találónak látszó véleménye is: *„Kacérkodtak a lányok akkor is, most is, nem vótak rosszabbak attúl. Sok olyan játék vót a fonókákba, amikor meg lehetett tapogatni, csókolgatni a lányokat, de arra mindenki vigyázott, hogy a becsülete oda ne legyen. Csak akkor tisztelte a férj a feleségét, ha az érintetlenül ment hozzá. A kocsmai lányok meg a nyilvánosházbeliek mások vótak, azokon kitűthette az ember a vágyát.”*

A fonók időbeli meglétére vonatkozóan eléggé eltérő adatokkal rendelkezünk. Valószínűnek látszik, hogy e hagyomány az 1930-as évek közepéig divott leginkább. Később, mivel a bolti anyagokhoz már könnyebben hozzá lehetett jutni, hanyatlásnak indult. A második világháború idején a ruhanemű hiány miatt ismét előtérbe került. A fonókáknak nem volt állandó helyük. *„Házról házra jártak, megbeszéltük azt előre, hogy mikor, hova megyünk majd.”* 10–15 lány is összegyűlt egy-egy fonóban.

„Nagyon szerettek oda járni a fiatalok, ott lehetett szórakozni, énekelni, citerázni. Oda már olyan lányok jártak, akik úgy érdeklődtek a legények után, mert mentek azok is mindig.”

Ők csak a jószágok esti etetése után érkeztek csapatostul. Egy este több fonóba is el látogathattak.

„Ha nem tanáltuk ott azt a lányt, akit kerestünk, akivel jó lett volna egy kicsit cicázni, akkor odébb álltunk. A legények bandába vótak, 8–10 legény vót együtt, azok olyan barátok vótak.”

A legények megérkezése után nem sokkal befejezték a munkát, és elkezdődött a tánc, a játék. A legelterjedtebbek a párosító típusú játékok voltak, amelyeknek fontos eleme volt egymás kiválasztása és a csók (pl. *„Kútba estem”*, *„Fordulj bolha”*). Általánosan elterjedt szokás volt a rokkafe ellopása, amit csak csókkal lehetett kiváltani. A fonóka befejeztével a lánynak illett kikísérnie *szeretőjét*, ha kinn töltött időt a többiek túl hosszúnak ítélték, akkor tréfás figyelmeztetésképpen bevizezték vagy mézzel kenték be a szöszét. A szerető kifejezést ekkor még az udvarló szinonimájaként használták.

A kalákában végzett kenderdörzsölő, kukoricafosztó, tollfosztó szintén szolgálhatott ismerkedési alkalomként.

„Közösen végeztük ezeket a munkákat, vótak ott férfiak is, legények is, aztán dantunk. Tréfálgattak az idősebbek, hogy kihez ki illene. Vót, hogy a kukorica- vagy a tollfosztás után még csináltunk egy házibálat is.”

Udvarlás

A lány hazakíséréseivel vette kezdetét az udvarlás, amelyre rendszerint valamilyen mulatság adott alkalmat.

„Én a bálban ismerkedtem meg a feleségemmel, addig rimáncodtam az anyjának, amíg megengedte, hogy hazakísérjem őket. Először csak a kapuban beszélgettünk, két-három alkalommal, aztán már bementem a házba is. Vót, aki egy évig is csak a kapuban beszélgetett a lánnyal, mert nem hívták beljebb.”

A fiút jobbára csak akkor invitálták be, ha már tudakolódtak felőle a szülők, hogy: *„Mennyi a földjük, a vagyonuk, milyen hír járja róluk.”* Csak komoly szándékú, azaz házassodni készülő legényt láttak szívesen a szülők.

Helyi szokás szerint csak a hét meghatározott napjain mehettek a legények a lányos házakhoz, bár a nyári dologidőben 'ritkálták' a látogatásokat. *„A régi világba csak úgy vót, hogy szerdán, szombaton meg vasárnap mehetett a legény, de mindig nem.”* A legényjáró napokat még rigmus is megörökítette:

*„Bárcsak szerda, szombat vóna,
Hogy a babám mindig velem vóna!”*

A máskor érkező udvarlót nem fogadták szívesen, ami abban nyilvánult meg, hogy nem kínálták helyet, a gazda kinti munkáját végezte, nem beszélgetett vele. A hagyományt az 1930–40-es évekig tartották tiszteletben.

„Igen ritkán fordult elő, hogy nem akkor ment a legény, mikor várták. Más este-ken végezte a lány a maga dógát, nem is vót úgy felőtözve. Mikor várta a szeretőjét, csak kicsinosította magát egy kicsit. De ha mán egy napon is nem jött, mikor lehetett vóna, akkor haragudtunk rá.”

Szerdán és szombaton a jószág bebetetése után, 6–7 óra felé mentek udvarolni, vasárnap már a délutáni órákban is lehetett, 8–9 óra körül maradhettek. Akinek túl hosszúra nyúlt a látogatása, azt nem vették jó néven, hiszen a másnapi teendők megkövetelték a családtól, hogy időben lepihenjenek.

„Illett neki tudni, hogy meddig maradhat, aki túl sokáig maradt, annak azt mondta a gazda:

*– Ágyalj asszony!
Vetkezz lány!
Öcsémuram is elmegy mán!”*

Akire így rápirítottak, gyakran el is maradt a lányos háztól szégyenében. Bár a szülők óvakodtak attól, hogy durván megsértsék a fiút, mert akkor az bosszúból akár kitáncoltatáshoz is folyamodhatott, ami az eladólány jövője, házasságkötése szempontjából nagy hátrányt jelentett volna.

Az udvarló mindig a szülők jelenlétében találkozott a lánnyal, leginkább az anya örködött fölöttük. Általánosságban is jellemző, hogy egy-egy közösségben inkább az asszonyok törődtek a nemi erkölccsel. A helyesnek, illőnek ítélt magatartású fiatalokat példának állították, míg az ettől eltérőket elmarasztalták, ami kiközösítésben vagy leszólásban is megnyilvánulhatott.

A település hagyományos rendje tehát szigorúan előírta az udvarlás ideje alatt betartandó viselkedésmódot. Eszerint a fiatalok kettesben csak a kikíséréskor, a kapuban lehettek. Itt nyílt lehetőségük a közvetlenebb beszélgetésre, testi kapcsolat kialakítására.

„A legényt mindig illet kikísírni a lánynak, ha esett, ha fűtt. Ott tudtunk egy pár szót még váltani. Az udvarlót nem lehetett küdeni, neki kellett tudni, hogy mikor kell mennie. Sokszor észrevettük, hogy ez a szomszéd is, meg a másik is leskelődött, az öregasszonyok, azok vótak olyan kíváncsiak.” „Ha sokáig maradtak kint a kapuba, utánuk ment az anya, mert a magukról megféledezett fiatalok nem tudták a tisztességet. Ritkán fordult elő, hogy az anya utána ment a lányának, ma már nagyon meglazult az erkölcs.”

A lány beszólításának legelterjedtebb módja az ablak megzörgetése volt. *„Ha az apa ment ki a lányért, ott mán nagy baj vót, ott mán pofonok is csattantak.”*

Az eljegyzéstől a házasságkötésig tartó rövid, rendszerint 3–4 hetes időszakban a legényt kiváltságok illették meg: nemcsak a *legényjáró* napokon mehetett udvarolni, hanem máskor is, tovább maradhatott, időnként kettesben hagyták menyasszonyával, mondván, hadd szokják egymást. A tágabb közösség előtt is összetartozókként viselkedtek: együtt mentek szórakozni, a bálban vőlegényén kívül csak rokon fiúval táncolhatott a lány, közös munkákon együtt dolgoztak stb. *„Az a jegyesség nagyon szíp vót, ha szerették egymást, ünnepnek számított minden nap. Terveztük, hogy mi lesz majd, hogy lesz majd az esküvő után.”*

A jegyesség alatt már könnyebben kialakulhatott nemi kapcsolat, bár az erre vonatkozó adatokat, különösen a nők esetében, gyakran árnyalja a szemérem, illetve a tisztesség látszatának őrzése.

„Többen inkább eltűrték, hogy az udvarlójuk a bordélyba járjon, mert azokat hajtotta a vírük, mintsem velük csináljon valamit, de hát úgy nevelték rígen a lányokat, hogy filtek is a fiúktól nagyon. Azt mondták, hogy a legény meg a katona oda megy, ahol kap.”

Az idős emberek legtöbbje szerint, *„Ha most is lenne nyilvánosház, jobb lenne, nem lenne annyi erőszakos közösülés. Az orvosi ellenőrzés is jó volt, nem kapott betegséget az ember.”*

A füzesgyarmati grófi család személyzete az 1920-as években (Sárréti Múzeum, lelt. sz.: F 2250)

Az 1930–40-es években még működött nyilvánosház Füzesgyarmaton.

Adatközlőim emlékezete alapján megállapíthatjuk, hogy a megesett lányok száma kevés volt. Többségükben a lányt hibáztatták: *„Ha adó nincs, vevő sincs, ha kurva nincs, lator sincs”* – mondták. *„Azt elítélték, a fiút nem hibáztatták, pedig a vétket csak ketten tudták elkövetni.”*

Érdeemes megjegyeznünk, hogy azért voltak kivételek, olyan megesettek, akiket inkább sajnáltak, szerencsétlennek tartottak, mintsem rossz erkölcsűnek. Ilyen esetek főleg akkor adódtak, ha valamelyik lányt a komoly udvarlója vagy vőlegénye ejtette teherbe, aztán otthagya.

„Régen ritkábban fordult elő, hogy megesett egy lány. Annak a gyerekeit zabigyereknek nevezték. A jobb érzésű emberek nem bántották különösebben, főként, ha addig rendes életet élt. Mással is megtörténhet, ma nekem, holnap neked, mondják. Nem szabad megbántani senkit.”

A megesett lányok visszahúzódó életre kényszerültek, sem a lányok, sem a menyecskék nem beszélgettek velük szívesen. *„Azokat lenízték, még a vót barátnői se barátkoztak vele. A szülei mocskolták, hogy ilyen szígyent hozott a családra, mert hát csak kitudódott az előbb-utóbb.”* Mivel a hagyományos szórakozási, ismerkedési formáktól elestek, esetleges későbbi házasságkötésük is igen kérdésessé vált. Előfordult, hogy a gyermek természetes apja vette el, de ez csak ritkán következett be, hangsúlyozták adatközlőim. Ilyen esetben megbocsátottak a lánynak. Jellemzőbb volt az, hogy özvegyember, öreglegény esetleg elvált kérte meg a kezét. A megesett lány esküvőjén nem gyakorolhatta a tisztesség fiatalokat megillető jogokat.

*A füzesgyarmati Blankenstein kastély női alkalmazottai 1942–44-ben
(Sárréti Múzeum, lelt. sz.: F 3488)*

„Már szígyenszámba ment, ha egy olyan menyasszonyi slájert meg mirtuszt tett fel.” „Édesapámtól hallottam, hogy az egyik nő, akinek tudvalevőleg csorba esett a becsületin, ezt az öreg nénik már tudták, ugye, de feltette a koszorút, és úgy ment esküdni. Egy néni megvárta, amíg a templomból kijött, és letépte a fejéről: – Hogy mered azt feltenni, mikor már hordod a gyereket, az téged nem illet meg! Ezt édesapámtól hallottam név szerint.”

Házasságközvetítők

Mint a legtöbb helyen, Füzesgyarmaton is a házasságkötések nem kis részénél játszottak szerepet a közvetítők. Nemcsak megesetteket, özvegyeket, elváltakat vagy más faluban élőket kommandáltak össze, hanem a lányok, legények párválasztásában is segítettek. Kétségtelen azonban, hogy az első csoportba tartozók jobban rászorultak a közvetítőkre. A házasságközvetítők olyan korosabb asszonyok közül kerültek ki, akik jó beszédképességük, szavahihetők, megbízhatók voltak, hiszen a házasság az egyén életében meghatározó fontosságú kapcsolatnak számított.

„Öregek, inkább olyan idős asszonyok kommandáltak egymásnak sokszor a fiatalokat. Mondták, jó lesz ez neked, jó dógos, becsületes. Inkább olyanokat akartak így összehozni, akik felett már eltelt az idő, vagy megözvegyültek. Vót, amelyik bevált, vót, amelyik nem. Összeniztik, összehoronálták őket, úgy mondták.”

Ha a közvetítő személy rokona volt a családnak, annak jobban hittek, sikeres tevékenységüket kisebb ajándékkal hálálták meg. *„Adtak nekik tojást, tyúkot vagy egy vika búzát, attól függően, hogy mennyit fáradozott, hogy sikerült neki alkudni. Sokszor a lakodalomba is meghívták.”*

Az elmondott vélemények alapján megállapíthatjuk, hogy a század első évtizedeiben még természetesnek, szükségesnek ítélték ténykedésüket, később, ahogyan a párválasztás megkötöttségei is lazultak a gazdasági-társadalmi változások következtében, úgy a közvetítők is a közösség szemében 'gyalogsátán'-nak nevezett pletykázó asszonyokká váltak. Mondták is, hogy 'gyalogsátán csúf boszorkány'.

A házasságkötéssel lezárult a fiatalok életének talán legszebb, legszínesebb, gondtalan szakasza. Ezután legfőbb céljuk a vagyon gyarapítása, a születendő gyermekek becsületes felnevelése lett. A lányok számára az asszonnyá válás azt is jelentette, hogy a szülői házból kikerülve férjük, illetve anyósuk, apósuk irányítása alá kerültek. *„Leginkább a fiús házhoz kötöztek az esküvő után, mert ott az anyósa dirigált a menyecskének. Ha lehetett, kiengedték a fiatalokat a tanyára.”*

Vöség esetén, főként, ha tetemes vagyoni különbség is társult hozzá, az ifjú férjnek nem volt beleszólása a család ügyeinek intézésébe.

„Előfordult, hogy a gazdálányt hozzáadták a cselédhez. Én kettőt tudok Gyarmaton, kellett a munkaerő. Hogy az öregeknek biztosítva legyen a megélhetésük, azért egy jóvágású parasztfiúhoz adták a lányukat. Így amíg űk ilnek, nem kell nekik dolgozni. A vő felibe munkálta az apósa földjét. Amíg iltek az öregek, mindig azok parancsoltak.”

Az 1930–40-es évektől kezdődően a fiatalok egyre inkább arra törekedtek, hogy mihamarabb külön költözzenek a szülőktől, *„a magunk kenyere mindig jobb volt, mint a közös”.*

A fiatalok régen és ma

Adatközlőim véleménye megegyezett abban, hogy a település lakói a múltban sokkal inkább összetartozónak érezték magukat.

„Régen többet szomszédoltak, jobban összejártak, mint most, jobban törődtek egymással az emberek. Nagypámtól hallottam hogy sokszor egy-egy pohár bor, pálinka mellett fél napot is el tudtak beszélgetni, de ma akinek van valamije, az még többet akar, nem jut idő a barátkozásra.”

Idősebb emberek körében uralkodó az a nézet, hogy *„sokat romlott a világ”*, ami a nemi erkölcs szabadosabbá válásában, a dologkerülő életforma térhódításában, a vallásosság háttérbe szorulásában, és mind a nők, mind a férfiak körében egyre inkább terjedő italozásban nyilvánul meg szerintük. A baj forrását a nők megváltozott életében látják, hiszen ma már a legtöbben rákényszerülnek arra, hogy eljárjanak dolgozni, és így a gyermeknevelést, a családi élet gondozását kénytelenek elhanyagolni.

„Régen a családba dógoztak a lányok, asszonyok, ma már nem, így több a pénzük, jobban tudnak ruházkodni, de a gyerekek meg el vannak csapva, nem érnek rá a szülők. Sokszor azt se tudja az anya, hogy mikor jön haza a lánya, hol, kivel van. Régen ilyen nem fordulhatott elő.” „Ritkán váltak el régen, nem úgy, mint most. Oka lehetett, ha nem tisztelték egymást. Az ember volt a családfő, ritkaság volt, ha tegezte az asszony. Nagymamám mindig csak kendezte az urát. A kenyérkereset, a gazdaság az ember dolga volt, a pénz megtakarítását az asszony végezte. Ha pazarolt, könnyen válás lehetett belőle. Abból is válás lehetett, ha valamelyik fél kilengett, szeretőt tartott, főleg ha az asszony. A férfiaknál ezt nem vették olyan komolyan, ha egyébként rendesen viselkedett, nem hanyagolta el a munkáját.”

A fűzesgyarmati fiatalság élete napjainkra jelentősen megváltozott, a régi, közösségi ismerkedési-szórakozási formák megszűntek, újaknak adták át a helyüket. A párválasztásban pedig az egyéni vonzalom játssza a legnagyobb szerepet.

Ez úton is köszönetet mondok adatközlőimnek, akiknek szíves közreműködése nélkül e dolgozat nem készülhetett volna el: Barta Pál (1918. kat.), Hajdú László (1920. ref.), Hegyesi János (1897. ref.), Kiss László (1929. kat.), Máthé Elek (1904. ref.), Nagy Györgyné szül. Tóth Eszter (1910. kat.), Nagy Károlyné szül. Csató Julianna (1905. ref.), Szabó Jánosné szül. Nagy Katalin (1914. ref.), Szécsi József (1931. ref.), Takács István (1907. ref.)

IRODALOM

Barabás 1964.

Barabás Jenő – 1964. Békés megye néprajza a 18. században. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 58–59. sz. Szerk.: Dankó Imre, Gyula

Bencsik 1985.

Bencsik János – 1985. Szeghalom és vidéke rokonsági kapcsolatai (1790–1828.) In: Szeghalom protestáns közössége. Sárreiti Füzetek VII. Sorozatszerkesztő: Miklya Jenő, Szeghalom. 6–48.

Bertalan 1963.

Bertalan Ágnes – 1963. Asszonyok, lányok Biharugrán. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 42–43. sz. Szerkeszti: Dankó Imre, Gyula

Borbíró 1997.

Borbíró Lajos – 1997. Az év tizenkét hónapja. Helytörténeti füzetek II. Szerkeszti: Tőkésné Gali Mónika, Fűzesgyarmat

Gacsári 1838.

Gacsári István – 1838. A Fűzes-Gyarmati Helvétziai Hitvallású Szent Eklésiának Krónikája. Kézirat, Sárreiti Múzeum Adattára, ltsz.: 795–96.

Implom 1971.

Implom József – 1971. Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. Békéscsaba

Karácsonyi 1896.

Karácsonyi János – 1896. Békés megye története I–II. Gyula

Kereskényi 1989.

Kereskényi Miklós – 1989. A demográfia és gazdálkodás főbb jellegzetességei a XVIII. századi Füzesgyarmaton. In: Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből. Szerk.: Erdmann Gyula. Gyula, 451–541.

Madar 1993.

Madar Ilona – 1993. Sárrétudvari néprajza. Szerk.: Ujváry Zoltán, Sárrétudvari

Martyin 1989.

Martyin Emília – 1989. Jeles napi szokások Füzesgyarmaton. Kézirat, Gyula

Schwalm 1975.

Schwalm Edit – 1975. A téli ünnepkör szokásai és hiedelmei a Körös menti Sárréten. Békési Élet X. 1975/3. 501–553.

L. Sinkó 1999.

L. Sinkó Rozália – 1999. A terhességhez és a kisgyermekkorhoz kötődő hiedelmek és szokások Füzesgyarmaton. In: Békés Megyei Múzeumok Közleményei 20. Sorozatszerkesztő: Grin Igor, Békéscsaba. 167–215.

B. Szűcs 1993.

B. Szűcs Irén – 1993. Gyermekek- és serdülőkor, gyermekjátékok, párválasztás, népi társasjáték In: Békéscsaba néprajza. Szerk.: Grin Igor – Krupa András. Békéscsaba. 607–648.

Uő. – 1999.

Uő. – 1999. A békési parasztság szerelmi életének főbb jellemzői a 20. század első felében. In: Békés Megyei Múzeumok Közleményei 20. Sorozatszerkesztő: Grin Igor, Békéscsaba. 147–166.

Tárkány Szűcs 1981.

Tárkány Szűcs Ernő – 1981. Magyar jogi népszokások. Budapest

Végh 1944.

Végh József – 1944. Sárréti népmesék és népi elbeszélések. Debrecen

Life of unmarried women and men and match-making in Füzesgyarmat in the first half of the 20th century

– Irén B. Szűcs –

Résumé

Füzesgyarmat belongs to those settlements of Nagysárrét of which population forms a continuous and relatively close community since the Hungarian conquest.

The incalculable, uncertain conditions of existence led to a labour-centred scale of values in the peasant society, although variedly by classes. They started to involve children gradually into the work from the age of six-seven, taking care of giving them tasks preferably suitable to their age, later their sex. Till the age of marriage girls were supposed to learn the most important women's tasks (e.g. cooking, bread baking, washing, lime-washing, poultry breeding etc.), the young men had to be able to mow and naturally have the knowledge connecting to breeding animals and agriculture.

The match-making was considered as an important decision influencing the rest of the individual's life thus the community customs, moral norms ruled its course and circumstances in a detailed way. Selecting the intended pair the parents, as the right of the decision was predominantly theirs, endeavoured to validate the principle of "similar should marry similar", which was apparent in the regional, religious and trade endogamy and the consideration of the property aspects before anything else. The behavioural, aesthetic expectations as well as the individual feelings of the youth often didn't get sufficiently emphatic role. The addresses, which took place also in strict frames (e.g. young men could go sweet-hearting only on special days of the week, the parents of the girl, especially the mother was always present etc.) and could last for more years sometimes. Match-makers helped those who did not find their match in time or got divorced or widowed. They were usually old, well-speaking, reliable women.

From the 1930s-40s the old, communal meeting-entertainment forms, work opportunities partially disappeared, partially transformed, giving their place to new ones, the ties influencing the match-making got slack and the individual attraction became more and more important.

Irén B. Szűcs

Jantyik Mátyás Museum

Békés

Széchenyi Square 4

5630